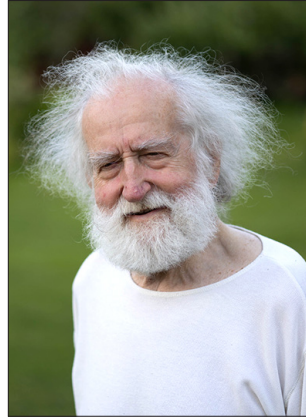

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-14>

УДК: 316.32.422

Світлана Ганаба

Юло Вооглайд

«Україні потрібні генералісти»: розмисли про роль та призначення сучасної освіти

Інтерв'ю Світлани Ганаби з Почесним професором Тартуського університету Юло Вооглайдом

У своєму ексклюзивному інтерв'ю нашому журналу естонський соціолог, філософ, експерт у сфері реформування освіти, почесний професор Тартуського університету Юло Вооглайд розмірковує про роль та призначення освіти у вихованні генераліста власних ідей, а не виконавця чужих рішень. Дослідник вважає, що освітні інституції мають орієнтуватися на творення середовища у якому розкривається внутрішній потенціал дитини, плекання її індивідуальності, врахуванні мрій та потреб. Людина та її таланти є основним надбанням народу. Вчений звертає увагу на ту обставину, що результатом освіти є не кількість отриманих знань, а вміння й здатність людини використовувати знанневий ресурс у вирішенні практичних завдань та життєвих ситуацій. Вміння приймати самостійні рішення, ефективно вирішувати практичні ситуації й прораховувати наслідки своїх дій тощо є набагато важливішим, аніж "заповнення голови" готовою інформацією. Якісна освіта постає глобальною цінністю і категоричною умовою конкурентного стратегічного розвитку суспільства. Водночас, створення й побудова якісної освіти сприятиме розбудові українського суспільства, дозволить йти освіті в авангарді нових суспільних змін.

Ключові слова: *якісна освіта, генераліст, індивідуальність, реформа, внутрішній потенціал, освіченість.*

© Світлана Ганаба, Юло Вооглайд, 2023

*“Складно не вчити, складно формувати
спрагу пізнання”.*

Юло Вооглайд

Юло Вооглайд – знаний естонський соціолог, філософ, мислитель у сфері трансформації освіти. Цікавий науковець та особистість високого громадянського звучання він чимало зробив для народження нової й незалежної Естонії. Він є “автором” естонської моделі освіти, засновником низки експериментальних інноваційних шкіл. Як консультант й професор, наставник й ментор, педагог і лектор Юло Вооглайд й сьогодні продовжує працювати у напрямку розвитку державності, громадянського суспільства, освіти й культури Естонії. Учений організував унікальну в своїй країні Лабораторію соціології масових комунікацій при Тартуському університеті, почесним професором якого він є багато років поспіль. Юло Вооглайд є президентом Римського клубу в Естонії. Він є автором низки наукових праць. Результатом багаторічних наукових пошуків та праці дослідника є книга “Мислити як громадянин. Посібник для тих, хто хоче мислити самостійно”.

Світлана Ганаба (СГ): Роль й призначення сучасної освіти Ви вбачаєте у розвитку генераліста – особистості з особливим системним способом мислення, яке дозволяє людині мислити у достатньо широкому контексті. На яких принципах має будуватися освіта, щоб виховувати генераліста власних ідей, а не виконавця чужих рішень?

Юло Вооглайд (ЮВ): На мою думку, генераліст демонструє спроможність мислити масштабно, на перспективу, окреслювати стратегії розвитку сфери у якій працює. Він є спеціалістом у певній сфері та вміє охопити ціле – в системі метасистем. Як виховувати генераліста власних ідей? Думаю, що готових рецептів та чітких алгоритмів дій не існує, оскільки ми маємо справу з людиною – складною цілісністю. Виховання генераліста це довгий й складний процес навчання й розвитку особистості. Генераліст формується у середовищі – це родина, дитячий садок й школа, а також інші соціальні інституції. Головне, якою бачать там особистість. Якщо їй кажуть, що вона нічого не вміє й ні до чого не здатна, то вона, навряд чи, виявить свою самотню природу й сформується з індивідуальним поглядом на життя. Її талант розкриється за умови, що особистість будуть підтримувати й вбачати її надзвичайність, справжність й вправність в усьому.

У вихованні генераліста потрібні не лише знання, а єдність знання, вміння і розуміння. Окрім отримання фахових знань, людина має розумітися на культурних надбаннях, оскільки до системи пізнання входить не лише пізнання буденне, а й художнє, релігійне, філософське, наукове, інтуїтивне тощо знання. За таких умов людина пізнає світ, саму себе, навколишніх людей, тоді вона може адекватно ставитися до наявних про-

блем як до явищ і процесів (розрізняючи ці поняття). Наприклад, ми можемо дивитися на виробництво і як на процес (сукупність процесів), і як на явище – аби розуміти, необхідно враховувати обидва погляди. Таку освічену і порядну людину завжди поважатиме суспільство. Суспільство потребує освічених людей у всіх сферах життя, зокрема, звісно, і в промисловому виробництві, сільському господарстві, торгівлі. Тому, якщо хтось задумав прибрати з системи освіти гуманітарні предмети, це – суцільний жах. За таких умов генераліст у принципі не може з'явитися.

Викладач вишу має знати не лише свою спеціальність, а також орієнтуватися в ситуації в країні – як у суспільстві, так і в культурі. Його місія – допомогти студентові стати не лише фахівцем, а й інтелігентом – людиною, яка в змозі охоплювати цілісність і розуміти чинники, що впливають на неї. Мова йде радше не про результат освіти як отримання гарних дипломів престижних вузів чи підготовку вузькокваліфікованого фахівця, а про розвиток особистості, людини, яка в змозі охоплювати цілісність й розуміти складність й сукупність чинників, що впливають на неї. Освіта не формується як результат спеціальної діяльності. Це завжди “диво”, для здійснення якого можна створити лише певні передумови. Кожна мить життя це водночас і навчання, і творчість, і пізнання.

Так, у певних випадках потрібні й спеціалісти. Але все ж не погано, якщо є генералісти, які можуть об'єднати, створити ясне уявлення про цілі, налагодити передумови співробітництва й мотивацію взаємодії. Особистість – це рівень генераліста, який може працювати у команді, залучивши до вирішення проблем необхідних фахівців (економістів, соціологів, технологів, інженерів тощо). Для того, щоб створити ідею, сформулювати ціль й визначити фактори розвитку певного явища чи події людині необхідно володіти системним мисленням. Для досягнення цілей необхідні засоби, система ресурсів і умови їх застосування. Повторю: ефективність – функція системності. Від генераліста вимагається не лише ефективність, а в першу чергу доцільність, а також задовільна інтенсивність, гуманність і соціальність. Генераліст здатний уміти налагодити зв'язки, як прямі, так й зворотні. В Україні я помітив, що не усі уявляють однаково, для чого все це потрібно й про що йде мова.

СГ: *Генералісти для країни, так само, як генерали для армії, не виростають самі як гриби на лісовій галявині.*

ЮВ: Ви повністю маєте рацію. В армії все це налагоджено, але те, як і що має бути в армії, не підходить до цивільного життя, де потрібно не лише приймати й негайно та точно виконувати накази (рішення вищого керівництва), а самостійно провести аналіз проблеми, добрати ресурси її вирішення, організувати вчасне виконання рішень з належною якістю й у необхідному обсязі. Системи, які довірені генералісту, мають функціонувати, вчасно й спокійно змінюватися й розвиватися, дотримуючись

при цьому вимог середовища та наявних ресурсів. У мене немає сумнівів, що значна частина наших труднощів із-за відсутності генералістів.

Ми не можемо змінити щось безпосередньо в суспільстві, не можемо «відрізати» або «приклеїти» частину, якої бракує, але можемо змінити чинники, від яких залежать зміни в суспільстві. Якщо ми будемо послідовними, тоді вже у недалекому майбутньому суперечність, проблема, яка нас хвилює, зникне. В університетах доцільно створити відповідні відділення, де готують генералістів як професіоналів і які можуть проводити відповідні курси і займатися викладацькою роботою. Усім іншим студентам курс два семестри – 64 години і екзамен, де поряд з професором сидить і уважно слухає ще одна людина, у системній компетентності якої суспільство давно не сумнівається.

СГ: *Яким чином втілюється ідея виховання генераліста у систему естонської освіти, яка за результатами міжнародного дослідження PISA-2018 визнана однією з найкращих у Європі (так, естонські школярі зайняли перше місце у Європі у природничих науках та третє за розвитком читацьких компетенцій, після Фінляндії та Ірландії)?*

ЮВ: Добре, що Ви уважно все прочитали, але не варто усьому вірити. На мою думку, ніхто толком не знає, що вимірює PISA-2018. Тим, хто говорить, що тест вимірює рівень освіченості випускників основної школи, необхідно нагадати, що вимірювати можна лише **кількісні** властивості об'єкту. Так, у школярів за бажанням можна виміряти зріст, вагу, кров'яний тиск тощо. **Якісні** характеристики можна оцінити, якщо існує наперед публічно визначена система критеріїв, наявні експерти, які спроможні й згідні дотримуватися цих критеріїв, розроблена єдина процедура проведення тестування, обробки даних, зібраних за допомогою тесту й аналізу результатів. Вважаю, що на основі певних умінь та знань 15-річних школярів не доцільно робити узагальнення про рівень їх освіченості, а також про систему освіти тієї чи іншої країни загалом. У Естонії діти багато знають, вміють мало й розуміють ще менше.

Це перебільшення, коли громадськості оголошують, що тестом PISA (програма оцінювання учнів, яке проводить Організація економічного співробітництва та розвитку ОЕСР) виміряно якість освіти й зроблено висновок, що естонська освіта є однією з найкращих у Європі. Сподівання, що в "освіті" все бездоганно й що можна спокійно провадити освітню політику так і далі викликає занепокоєння.

Попри те, що Естонія робить кроки на шляху створення гарної освіти, як основи розвитку країни та суспільства, має чимало здобутків, кількість проблем суттєво не зменшилася. На сьогодні чимала кількість шкіл має задовільний стан. Чому така оцінка? Свою думку аргументую. У мене склалося уявлення, що ключові позиції часто займають люди, які не служать своєму народу, а, радше своїй партії чи прагнуть фінансового

збагачення. Очевидно, вони не налаштовані на пошук й реалізацію оптимальних шляхів розвитку освіти, обмірковувати плюси та мінуси різних освітніх альтернатив, аргументувати свої висновки та пропозиції. У вирішенні цього питання є важливим подолання парадоксу: займаючись освітою, неможливо налагодити освіту для отримання задовільного результату, необхідно займатися усім тим, від чого залежить формування обґрунтованої структури авторитету освітньої сфери у суспільстві. Суспільство потребує постійного вдосконалення всіх систем, і насамперед – покращення системи освіти, яка завжди має випереджати час.

Навчання генераліста має три складові: знання, уміння й досвід. На мою думку, досвід є найголовнішим. Дитина має розуміти, де й як вона зможе використати отримані уміння й знання. Зауважу, що необхідним є негативний досвід. Допоможіть дитині обпектися сірником й вона зрозуміє, що це небезпечно. Перекоаний, що виховання – первинне, а навчання – вторинне. Первинне – виховання порядного громадянина, який не лікається труднощів, приймає рішення сам і виконує рішення тих, кому підпорядковується. У першому випадку відповідальність він несе сам, у другому випадку начальник чи ніхто. Саме у цьому судженні “собака зарита”. Почуття відповідальності і активність формуються через рішення (не через гру у «прийняття рішення»). Зазначу, що в ігровій ситуації виховні ефекти не формуються.

Знання, уміння і досвід – це лише передумови формування генераліста, оскільки у центрі життя – все ж особистість, світосприйняття людини та її душа, позиція у суспільному та культурному житті. Ось це, найголовніше. Важливо, щоб людина виросла патріотом, який хоче служити своїй країні й народу. Завдання системи вищої освіти – підготувати перш за все освічену людину, а не дипломованого фахівця, забезпечити в країні приріст інтелігенції в усіх сферах, де це необхідно. Це – важлива передумова існування та розвитку суспільства.

В Естонії школи починають працювати з батьками ще до народження дитини. Ця практика є важливою, оскільки спрямована на допомогу у створенні середовища розвитку дитини вже у ранньому віці. У цьому віці важливо розвинути прагнення до творчості. Якщо дитина чує лише заборони та накази, вона звикає робити лише те, що наказано, і не прагне творити. Будь-яка творчість розвивається у взаємодії з іншими, тому варто долучатися до спільної з дитиною творчості й разом створювати “шедеври”. Проблема пострадянської система – це перехід від однієї сходинки до іншої (діти закінчують початкову, середню, старшу школу, вступають до вищлшл навчального закладу, згодом до аспірантури й докторантури). Насправді основний процес навчання – це не долання цих сходинок, а розвиток особистості. Важливим у цій справі є сформулювати спрагу до пізнання. Спрагу можна втамувати якщо у навчальній

діяльності є три компоненти: інтерес, воля і віра в себе та інших. Хлопчики та дівчатка в Естонії навчаються до 9-го класу окремо. Так, вони знаходяться в одному приміщенні, спілкуються й граються разом, але навчальні кімнати у них окремі. Такий підхід зумовлений особливостями фізіологічного, психоемоційного розвитку й, відповідно, добром різних методів навчання та виховання.

У вихованні генераліста важливо дітям давати можливість самостійно приймати рішення, організовувати різні заходи. Звісно, запропоновані завдання мають відповідати віку й досвіду дитини й з дорослішанням ускладнюються. Важливим фактором є духовність, без якої не можливо стати по справжньому освіченою людиною. Загалом процес виховання генераліста потребує чималого часу, системної й кропіткої роботи.

СГ: *Ви є засновником експериментальних шкіл в Естонії. Отож, чи вдалося Вам втілити у практику діяльності цих шкіл свої ідеї і погляди?*

ЮВ: Частково. Я не максималіст, хоча багато чиновників мене у цьому поприкають. Пару років тому назад вони мені, чогось вручили урядову премію за заслуги у сфері освіти. Я є причетним до створення чотирьох експериментальних шкіл, які загалом працюють, враховуючи мої ідеї навчання й виховання генераліста, освіченої людини, громадянина своєї країни. Дві з них, на мою думку, є майже хорошими. У третій лібералісти відмінили принцип статевої відмінності. Тепер там навчаються в одному класі дівчата та хлопці. Два роки тому ця школа деградувала у «звичайну». У четвертій приватній школі керівництво раптом вирішило «заробляти» і... розпочало економію на усьому. І все покатилося й розвалилося. У сфері освіти, науки й культури питання у тому, щоб максимально вкладати. І лише у цьому випадку буде королівська віддача. У всіх інших випадках може бути лише порожня трата часу й інших ресурсів, тобто масштабний самообман.

СГ: *Сьогодні в українському суспільстві ведуться розмови про необхідність створення якісної освіти як запоруки успішних суспільних змін? На яких концептуальних засадах й принципах має ґрунтуватися розвиток якісної освіти?*

ЮВ: Тут, на мою думку, важливе значення мають три деталі. По-перше, ведуться розмови, які загалом за своїм характером є: а) описовими, б) несистемними; в) деструктивними. Від таких розмов користі мало. Я сумніваюся, що у межах чинної парадигми можна побудувати задовільну систему освіти. Важко сказати, що люди зазвичай розуміють під значенням слова «якість освіти». Для частини людей показником освіченості є наявність певного атестата про освіту чи диплому. Для інших, достатньо, у якій школі чи вузі навчалася людина. По-друге, розмови про «якість освіти» екстраполюються (зводяться) до тієї діяльності, якою у школі необхідно займатися згідно офіційних приписів та

директив. Зокрема, передбачається вивчати певну кількість предметів, а не навчати людей. Однак, процес навчання не є сам по собі цінністю. Цінністю є особистість, як суб'єкт (активне начало), який формується у єдності навчання, виховання й досвіду. Також можна (і потрібно) сказати про знання. Силою є не знання, а єдність знань, вмінь й розуміння (в українській педагогіці позначають терміном “навички”). По-третє, “якісна освіта” – це функція культури й її ефективність – це функція системності. Зауважу, що під словом “функція” зазвичай розуміють завдання чи обов'язки, які необхідно виконувати, а не об'єктивну залежність. Інколи не вистачає понятійної традиції розглядати що завгодно як факт, як феномен (явище, п-мірний простір) і як процес (сукупність процесів, в центрі яких основний процес). У тих університетах України, де мені довелося побувати, під основним процесом розуміють сукупність подій, які проводяться згідно навчального плану, який побудований згідно затвердженій програми. Усі системи функціонують і змінюються. Саморегульовані системи можуть (за сприятливих умов) розвиватися.

Згідно наших уявлень у педагогіці доцільно вважати основним процесом **розвиток суб'єктів** (не дітей, юнаків й дорослих, а дівчаток й хлопчиків, дівчат і юнаків, жінок й чоловіків різного віку). Усі люди мають однакові права лише у правовому сенсі. В усіх інших смислах ми є різними! Це необхідно враховувати.

Поняття “розвитку” досить часто є досить розмитим, що означає майже, що завгодно. Його розуміють як зміну, інша думка – поглиблення, розширення, прискорення тощо. Загалом йдеться про зміни **кількісні**, а під розвитком, на моє переконання, необхідно розуміти **якісні** зміни й переходи. Розвиватися можуть лише саморегульовані системи. Розвиток – об'єктивне. Ми не можемо нічого і нікого й ніде розвивати. Ми можемо створювати (захищати, укріплювати, змінювати) передумови розвитку, точніше кажучи, систему передумов. Зрозуміло, що для цього необхідно знати, від чого залежить розвиток (що сприяє і що йому перешкоджає). Природньо, що при цьому необхідно враховувати факт, що у різних сферах та регіонах, на різних рівнях регуляції, на всіх рівнях управління й керівництва, **різні** фактори.

Педагогам, у яких немає чіткого плану уявлення про категорію суб'єкта, важливо враховувати, що “середніх” дітей не має, тобто усі діти є особливими. До усіх (до кожного дитини) Бог був у чомусь надзвичайно щедрим, й кожен є талановитим. Вважаю, що природні задатки кожної дитини необхідно виявляти у ранньому дитинстві. Усі діти мають рівні права. Враховувати можна лише те, що ми знаємо. До теперішнього часу більша частина талантів у дітей зникає до того, як вони йдуть до школи. Далеко не усі вчителі підготовлені й зацікавлені у тому, щоб виявляти природний дар усіх дітей. І ось так трапляється, що пропадає саме цінне, що народ

(кожна людина, кожна родина...) взагалі має. Талант (не лише чорнозем і корисні копалини) є надбанням народу, який необхідно берегти як зіницю ока. З цією метою необхідно створити освітні державні інституції, які мають контролювати якість освітніх послуг, розробити низку критеріїв і показників певної якості, розробити нормативно-правові документи, але, на мою думку, на реальний стан справ, суттєвого впливу це не має.

СГ: *Якими б Ваші були рецепти та поради у справі створення української якісної й конкурентноспроможної освіти?*

ЮВ: Побудова конкурентноспроможної освіти є можливою за умови проведення системних, глибоких реформ, які б змінили її зміст, суспільне призначення та цінність. Водночас, ситуативні зміни, які лише частково зачіпають “фасад” освітньої системи не дозволять її рушити вперед й виграти “інтелектуальну битву” з іншими країнами за право плекати нові таланти й зберегти для українського суспільства інтелектуальний потенціал нації. У цій справі не має готових рецептів та алгоритмів дій. Попри те, що низка країн має продуктивний досвід й напрацювання того, як освіта спромоглася стати авангардом суспільних змін й окреслити орієнтири розвитку у майбутньому, “скопіювати” їх й адаптувати до українських реалій не вдасться. Підлаштовуючись до іншої освітньої системи, вона все ж буде знаходитися у “хвості змін”, не створюючи, а запозичуючи чужі новації. Якісну освіту можна забезпечити за умови створення власної радикальної цілісної парадигми. У цій справі, вимагається не визначення рівня освіти і освіченості, а врахування того, що необхідно для розвитку української культури й українського народу в умовах сьогодення. Українці мають творити свою самобутню освітню систему, орієнтовану на національні традиції, суспільні цінності й потреби тощо.

Освітні реформи постають як основа суспільного життя, а не як привілей певної сфери. Сучасною системою освіти має бути охоплено усе населення, а не лише діти шкільного віку. Розпочати при цьому потрібно не з двірника чи прибиральниці, а з депутатів парламенту і членів урядів. Усе населення може приймати участь у виробленні вимог, що необхідно знати й уміти, що потрібно розуміти, яким бути, на основі яких критеріїв доцільно оцінювати тощо.

Пріоритетом у діяльності інституцій шкільної освіти має бути надано творчості, а саме музиці, танцям, театральному мистецтву, мовам, зокрема іноземним мовам й заняттям спорту. Духовність, любов й врахування індивідуальної природи дитини є основою в навчанні та розвитку.

Svitlana Hanaba, Ülo Vooglaid. “Ukrainian needs generalists”: reflect on the role and purpose of modern education. Svitlana Hanaba’s interview with Professor Emeritus of Tartu University Ülo Vooglaid

In his exclusive interview with our magazine, the Estonian sociologist, philosopher, expert in the field of education reform, professor emeritus of the University of Tartu, Ülo Vooglide, reflects on the role and purpose of education in educating a generalist of his own ideas, and not an executor of someone else's decisions. The researcher believes that educational institutions should focus on creating an environment in which the child's inner potential will be revealed, nurturing his individuality, taking into account dreams and needs. A person and his talents are the main asset of the people. The scientist draws attention to the fact that the result of education is not the amount of acquired knowledge, but the ability and ability of a person to use the knowledge resource in solving practical tasks and life situations. The ability to make independent decisions, effectively solve practical situations and calculate the consequences of one's actions, etc., is much more important than "filling the head" with ready-made information. Quality education becomes a global value and a categorical condition for competitive strategic development of society. At the same time, the creation and construction of quality education will contribute to the development of Ukrainian society, will allow education to be at the forefront of new social changes.

Keywords: *quality education, generalist, individuality, reform, internal potential, education.*

Ганаба, Світлана, доктор філософських наук, професор, професор кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна). Сфера дослідницьких інтересів: соціальна філософія та філософія історії, філософія освіти та трансформативна педагогіка.

E-mail: sveta_ganaba@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4373-7075>

Вооглайд, Юло, доктор філософських наук, професор, професор Тартуського університету. Сфера дослідницьких інтересів: соціальні комунікації, теорія організації і управління, теорія і практика іновацій, наукова методологія, андрагогіка, теорія і філософія освіти.

Hanaba, Svitlana, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine (Khmelnyskyi, Ukraine). Research interests: social philosophy and philosophy of history, philosophy of education and transformative pedagogy.

E-mail: sveta_ganaba@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4373-7075>

Vooglaide, Ülo, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the University of Tartu (Estonia). Research interests: social communications, theory of organization and management, theory and practice of innovation, scientific methodology, andragogy, theory and philosophy of education.